

ДОДАТОК

До Наказу Міністерства освіти і науки
України від 16.06.2015 р. № 641

**Методичні рекомендації
щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх
навчальних закладах**

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майдану – промовистого свідчення жертвовності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заради досягнення спільної мети; багатомовністю, полірелігійністю. Зміст виховних заходів має позиціонувати Майдан як форму небаченого дотепер у світовій історії мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина з боку недемократичного політичного режиму в країні.

Актуальним є організація збирання та поширення інформації про героїчні вчинки українських військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів у ході російсько-української війни, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України.

Героїчні й водночас драматичні й навіть трагічні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв, заповідників та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про учасників АТО та волонтерів з даної території; необхідно взяти шефство над родинами учасників АТО, які цього потребують. В цілому важливим є формування засобами змісту навчальних предметів якостей особистості, що характеризуються ціннісним ставленням до суспільства, держави, самої себе та інших, природи, праці, мистецтва.

З огляду на це рекомендуємо:

По-перше, виокремити як один з найголовніших напрямів виховної роботи, національно-патріотичне виховання – справу, що за своїм значенням є стратегічним завданням. Не менш важливим є повсякденне виховання поваги

до Конституції держави, законодавства, державних символів - Герба, Прапора, Гімну.

По-друге, необхідно виховувати в учнівської молоді національну самосвідомість, налаштованість на осмислення моральних та культурних цінностей, історії, систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності.

По-третьє, системно здійснювати виховання в учнів громадянської позиції; вивчення та популяризацію історії українського козацтва, збереження і пропаганду історико-культурної спадщини українського народу; поліпшення військово-патріотичного виховання молоді, формування готовності до захисту Вітчизни.

По-четверте, важливим аспектом формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та послуговування нею повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України.

По-п'яте, формувати моральні якості особистості, культуру поведінки, виховувати бережливе ставлення до природи, розвивати мотивацію до праці.

Для реалізації цих глобальних завдань необхідна системна робота, яка передбачає забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання дітей у процесі навчання і позакласної діяльності.

У навчально-виховний процес мають впроваджуватися форми і методи виховної роботи, що лежать в основі козацької педагогіки.

Завдяки результатам педагогічних досліджень достеменно встановлено, що 40 відсотків від загального обсягу виховних впливів на особистість дитини здійснює освітнє середовище, в якому вона перебуває. Ця цифра в кожному конкретному випадку шкільної практики варіюється відповідно до особливостей області, школи, класу, його мікрогруп та індивідуальних особливостей самих дітей. Але слід визнати, що поміж інших джерел впливу на становлення й розвиток дитини (сім'я, однолітки, позашкільні освітні заклади та ін.) школа посідає домінуючі позиції, тож і відповідальності на неї покладається більше, і можливостей перед нею відкривається більше.

З метою створення умов для реалізації кожної особистості та підтримки творчого, інтелектуального, духовного потенціалу нашої нації необхідно модернізувати систему викладання української мови, а саме:

- у навчально-виховній діяльності неухильно дотримуватися єдиного мовного режиму;

- формувати інформаційно й емоційно самобутній україномовний простір, який забезпечуватиме прилучення школярів до величезного мовного дивосвіту, до глобальних знань про рідну мову, її закони, систему її виражально-зображальних засобів;

- виховувати відповідальне ставлення до рідної мови, свідомого нею користування;

- сприяти вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації, сприйняттю української мови як коду праісторичної пам'яті;
- плекати розвиток духовної, емоційно-естетичної, інтелектуальної сфери саме на основі української мови;
- через мовне посередництво долучати школярів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя;
- здійснювати розвиток мовлення не тільки на уроках української мови і літератури, а й під час вивчення всіх інших предметів.

Також навчальні заклади мають проводити інформаційно-просвітницьку роботу з батьками, спрямовану на формування толерантності, поваги до культури, історії, мови, звичаїв та традицій як українців так і представників різних національностей за участю психологів, істориків, працівників кримінальної міліції.

Водночас необхідно активізувати співпрацю педагогічних колективів з органами учнівського та батьківського самоврядування щодо формування у дітей та молоді духовності, моральної культури, толерантної поведінки, уміння жити в громадянському суспільстві.

У контексті зазначеного вище, надаємо методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Початкова школа

Національно-патріотичне виховання учнів початкових класів здійснюється у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця "спільно-взаємодіючій діяльності" як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах "учитель-учень", "учень-учень"; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

У молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї; родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, краю, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

У початкових класах соціальна і громадянська компетентності як ключові є міждисциплінарними та інтегруються через усі освітні галузі і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, дотримання соціальних норм і правил.

Патріотичне виховання молодших школярів на уроках української мови здійснюється через реалізацію соціокультурної змістової лінії. Зокрема, під час вивчення розділу «Мова і мовлення» необхідно звертати увагу учнів на багатство і милозвучність української мови, захоплювати дітей її красою, пробуджувати любов до рідного слова, прагнення вивчати українську мову. У 3-4 класах слід пояснювати значення української мови для становлення незалежної самостійної держави України, роль української мови як державної.

Формуючи культуру спілкування, доцільно збагачувати мовлення молодших школярів українськими формами звертання та формулами мовленнєвого етикету, пробуджувати інтерес до походження цих формул, показувати їх зв'язок із національними традиціями і звичаями українців.

У процесі опрацювання правила вживання великої літери у власних назвах варто зосередити увагу учнів на застосуванні цього правила під час запису назви нашої Батьківщини, її столиці, рідного міста чи села, річок, морів, гір та інших географічних назв України. При цьому цінним для патріотичного виховання буде опрацювання текстів про походження цих назв, про красу і неповторність визначних місць України, про історичне минуле нашої країни та її відомих людей (письменників, художників, історичних постатей, спортсменів, акторів, артистів тощо).

Чільне місце на уроках української мови повинно займати використання малих фольклорних форм – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок тощо. Реалізуючи їх виховний потенціал, варто пояснювати дітям, що багатство і розмаїття народної творчості свідчить про мудрість і талановитість українського народу, а знання і трепетне ставлення до них стане запорукою збереження цього багатства для майбутніх поколінь.

Текстоцентричний принцип навчання української мови створює можливості для використання різноманітних текстів виховного і повчального змісту. Через тексти (аналіз їх змісту) доцільно виховувати в молодших школярів любов до рідного краю і своєї Батьківщини, повагу до національних традицій і символів українського народу, повагу до людей інших національностей, їхніх звичаїв і традицій, почуття гордості за відомих людей України, турботливе ставлення до цінностей і надбань нашої країни.

З огляду на зазначене, невід'ємними складниками уроків української мови та літературного читання мають бути виховні бесіди, пізнавальна інформація про Україну, її людей і події, пов'язані з ними, складання усних і письмових текстів на патріотичні теми, підготовка і презентація посильних проектів патріотичного змісту (наприклад, написання творів про земляків, які прославили рідний край, листів підтримки своїм ровесникам, що перебувають в зоні АТО, вітальних листівок захисникам Вітчизни) тощо.

Тому, головною метою національно-патріотичного виховання у початкових класах є вироблення у молодших школярів умінь і навичок вільного користування з комунікативною метою усно й письмово українською мовою.

Велику виховну роль відіграє український фольклор, зокрема дитячий, а також твори художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку.

Доцільним є проведення тематичних уроків з української мови: «Свято рідної мови», «Шевченківське слово» та ін.

На уроках математики національно-патріотичне виховання відбувається опосередковано, через умову математичної задачі.

На уроках російської мови необхідно посилити українознавчу складову через перекладені твори українських письменників та поетів на російську мову.

Навчальний предмет «Я у світі» спрямовано на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання.

Найважливішим виховним спрямуванням змісту названого предмета є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, гуманізм, працелюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного «Я», віри у свої сили, талант, здібності; виховання творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу, речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

Україна, її державотворчі цінності, вироблення громадянських почуттів, поведінкових еталонів – ці елементи змісту є першорядними, що задають мету реалізації програми.

Видатні постаті, успішні люди, патріотично спрямовані, що уміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, стають зразком для вироблення в учнів власних життєвих стратегій.

Зміст програми предмета відображає такі види знань, результатом опрацювання яких є набуття громадянських цінностей:

- про навколишній світ у взаємозв'язку компонентів «Я – людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина і світ»;

- про способи пізнавальної та практичної діяльності, встановлення необхідності знати державну мову, шанувати символи держави; засвоєння моделей поведінки, які відповідають законодавству України, враховують інтереси і потреби громадян, передбачають повагу і взаєморозуміння між людьми;

- оцінні знання про норми ставлення до явищ життя (учень розпізнає вчинки за критерієм патріотичних вимірів; аргументує переваги громадянських вчинків, наприклад, участь у волонтерських заходах тощо).

На уроках «Природознавства» виховні цілі пов'язані з ознайомленням з традиціями шанобливого ставлення українського народу до природи, любов до рідного краю, Батьківщини.

На уроках «Трудового навчання» діти знайомляться з традиційними народними ремеслами в Україні, вчать виготовляти сюжетні витинанки різних регіонів України, оздоблювати вироби технікою вишивки.

На уроках «Музичного мистецтва» учні мають можливість відчутти красу українського народного музичного мистецтва, досягнути інтонаційні особливості музики українського народу, відчутти національну своєрідність, спільне і відмінне в музиці різних народів.

Головним завданням курсу «Образотворче мистецтво» є формування у молодших школярів культури почуттів, основ національної та громадянської свідомості.

Пропонуємо проводити **конкурси дитячої зображувальної творчості** «Слава українським військовим», «У світі немає кращої країни, ніж Україна» та ін.

Для ефективного формування національного виховання учнів початкових класів є: сприйняття учнями знань про українську культуру; застосування вчителем на уроках народознавства та у позаурочний час емоційно-естетичного фону; створення ситуацій емоційного переживання учнями педагогічних установок на оволодіння національними цінностями, усвідомлення знань про національну українську культуру, орієнтація дитини на позитивні результати діяльності щодо засвоєння певних національних цінностей у родині та в школі.

Пропонується практикувати проведення виховних годин у формі: зустрічей з волонтерами, учасниками бойових дій, майстер-класів за участю дітей та батьків з виготовлення сувенірів для бійців Української армії.

Доцільно впровадити виховні проекти: «Рідний край, де ми, живемо, Україною зовемо», «Я і моя родина», «Моя маленька батьківщина». Проводити тематичні виховні години, бесіди за темами: «Славетні українці», «Козацькому роду немає переводу» і ін. Проводити конкурси малюнків, оберегів, організувати написання листів та малюнків воїнам АТО.

Акцент у виховній роботі перенести на засвоєння учнями народних традицій, сутності українських обрядів, народних свят, легенд, переказів, звичаїв та ін.

Оскільки у молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними є такі форми діяльності: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, переключка повідомлень, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами.

Українська мова і література

Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді, ідентифікаційним кодом нації.

Основна мета навчання української мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатого мовної особистості. Одним із завдань є формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень.

Велике значення на уроках української мови (особливо в 5-9 класах) має послідовне й системне вивчення слів-символів, у яких закарбовано культурний досвід минулих поколінь: *лелека, калина, кладка, чорнобривці, вишиваний рушник* і под. Саме вони сприяють формуванню національної картини світу наших учнів, закорінюють нові покоління в ґрунт духовності. Збагачення учнівського словника колоритними фразеологічними одиницями, що витворені

попередніми поколіннями, позитивно позначатиметься на розвиткові образного мислення, розумінні ментальності свого народу: *або пан, або пропав; у степу і хрущ м'ясо; береженого Бог береже, а козака – шабля; де два козаки, там три гетьмани* і под. Тому радимо на кожному уроці збагачувати словник учнів щонайменше однією такою ідіомою. Важливо навчати любові до рідної мови не деклараціями, а вишуканими зразками української мови – багатой і гнучкої в передаванні найтонших відчуттів людини (мова творів Л. Костенко, В. Симоненка, Є. Гуцала, М. Стельмаха, О. Довженка).

Пріоритетним завданням словесника також має бути руйнування стереотипу неповноцінності української мови, який упродовж попередніх поколінь з різних ідеологічних причин насаджувався в свідомості українців. Аби учні сприймали українську мову як сучасну, європейську, багату, культурну, розвинену, треба широко й системно демонструвати повнокровність і спроможність нашої мови в усіх сферах життя. Для реалізації цього завдання слід добирати дидактичний матеріал різних тематичних груп: *мистецтво, дозвілля, техніка, Інтернет, салон краси, одяг, здоров'я, спорт, наука, кулінарія, офіс, транспорт* тощо. Використання сучасних текстів у шкільних підручниках української мови сприяє руйнуванню згаданого вище стереотипу щодо можливостей і спроможності сучасної української мови. Порушена проблема дуже важлива для формування мовної особистості, тому доцільно широко використовувати, крім класичного, ще й цікавий дидактичний матеріал із сучасного життя для опанування мовних явищ.

Метою української літератури є виховання національно свідомого громадянина України, формування й утвердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей.

З огляду на національно-патріотичний аспект у навчанні української літератури зробимо окремі акценти на змістових і дидактичних складниках.

5-8 класи. Під час вивчення міфів, легенд, народних переказів і казок, календарно-обрядових й історичних пісень (фольклорних творів) варто звертати увагу на те, що їхні герої – це позитивні й негативні моделі наших пращурів-українців: світлі персонажі Сварог, Берегиня, Білобог протиставляються темним силам Чорнобогові і ящерам. Розмова про героїчні вчинки Хмельницького, Морозенка, Кармалюка має формувати чітке розуміння наступності поколінь, відгомін колишніх перемог у сучасному житті: справжні герої жили не лише в минулому, вони були в нашій недавній історії, є і серед нас, тобто ми, сучасні українці, - нащадки духовно і фізично сильних людей. Аналіз сюжетів народних творів має сприяти формуванню в учнів морально-етичних цінностей, усвідомлення себе як частини великого етносу з величною історією. Вивчаючи літописні оповідання в сучасних перекладах В. Близнеця, драматичний твір О. Олеся “Ярослав Мудрий”, обов’язково треба унаочнювати виклад літературно-історичного матеріалу через демонстрацію архітектурних пам’яток, які є найкращим свідченням високої обдарованості наших предків: зображення Києво-Печерської лаври, Софії Київської, Золотих воріт, пам’ятників засновникам Києва, княгині Ользі, Ярославові Мудрому і под.

Ознайомлюючи учнів із життям і творчістю Т. Шевченка, педагог може розповісти не лише про важке дитинство поета, а висвітлювати його талановитість, багату фантазію, творчу уяву (пошуки малим Тарасом стовпів, що підпирають небо; відгуки батька про незвичайного сина, багатий світ українських традицій і звичаїв, у якому зростав майбутній поет), робити акцент на красі українських пейзажів і споконвічного прагнення наших пращурів жити в гармонії з рідною природою (“Садок вишневий коло хати”, “За сонцем хмаронька пливе...”). Розповідь про життя Лесі Українки та її поезії (“Як дитиною, бувало...”, “Давня казка” та ін.) варто робити в позитивістському ключі: людина – сильна особистість; будь-які труднощі загартовують людину; мужність і оптимізм завжди перемагають зло й несправедливість. Узагалі, бесіди про минуле нашого народу треба проводити в оптимістичному аспекті, наголошувати на світлих сторінках української історії, а про труднощі варто говорити як про чинники, які робили нас, українців, сильнішими й досвідченішими. Саме такий підхід формуватиме в учнів любов і повагу до рідної землі, вироблятиме стійкий імунітет до негативних викликів сучасного суспільства. Ні в якому разі не треба применшувати ролі гумористичних творів у формуванні сильної особистості: співомовки С. Руданського, гуморески П. Глазового, байки Л. Глібова мають переконувати учнів у тому, що вміти сміятися із себе – це риса сильної людини, почуття гумору – ознака духовно здорової особистості як у минулому (гумор козаків у співомовках С. Руданського), так і сьогодні (“Тореадори з Васюківки” В. Нестайка). Важливим складником національного виховання є культивування таких важливих концептів, як “Україна”, “мати”, “хата”, “лелека”, “вишиваний рушник” і под. Саме вони міцною ниткою духовності прив’язують людину до свого дому, стежки, до близької чи рідної людини, а саме на них тримається сучасний світ із його труднощами й викликами, саме вони цементують свідому особистість з багатим духовним світом. Тому вивчення таких творів, як “Лебеді материнства” В. Симоненка, “Любіть Україну” В. Сосюри, “Дорогою ціною” М. Коцюбинського має бути не декларативним, а глибоко змістовним, із розкриттям символів, із застосуванням особистісно орієнтованих підходів, із проєкціями в сучасне життя.

9-11 класи. Починаючи з 9 класу, учні вивчають системний курс літератури за хронологічним і мистецько-стильовим принципами. Повноцінно і якісно виконати це завдання можна лише розглядаючи наші мистецькі явища в міжнародному й світовому контекстах. Саме національна ідентифікація й усвідомлення себе українцем – представником одного з давніх і культурних народів світу – відбувається під час вивчення літератури бароко, поеми “Енеїда” І. Котляревського, поеми “Гайдамаки” Т. Шевченка, повісті “Облога Буші” М. Старицького, новели “Intermezzo” М. Коцюбинського, новели “За мить щастя” О. Гончара, роману “Диво” П. Загребельного.

Глибокий аналіз подій, учинків героїв названих творів сприятиме формуванню важливого розуміння того, що упродовж історії людства українці, як і інші народи, безпосередньо брали участь у виробленні системи

загальнолюдських цінностей, збагачували світову мистецьку скарбницю художніми шедеврами. Таке розуміння історичного процесу гартуватиме гордість за свій народ, а отже, формуватиме патріотичну особистість. З огляду на це вчителі-філологи мають на високому професійному рівні переконливо продемонструвати мистецькі переваги кожного художнього твору, які вивчають у 9-11 класах. Осягнення літературної спадщини буде повноцінним лише за активного навчання, яке можна зреалізувати через застосування особистісно орієнтованого підходу в навчанні, проблемно-пошукового методу, використання проектної технології тощо. Словесник має приділяти велику увагу мистецькому контексту (живопис, архітектура, скульптура, музика) й міжпредметним зв'язкам (іноземні мови, зарубіжна література, історія України, всесвітня історія) з метою успішної реалізації завдань національного патріотичного виховання на уроках української літератури в старших класах. Як можна повноцінно осягнути сутність імпресіоністичної манери письма (твори М. Коцюбинського, В. Винниченка, Григорія Косинки, Миколи Хвильового, К. Гамсуна) без аналізу цієї стильової течії в живопису (роботи В. Ван Гога, К. Моне, О. Ренуара, Е. Дега, О. Мурашка). Вивчення художніх творів у тісних зв'язках зі світовим мистецтвом і історією сприятиме усвідомленню українця як повноцінної особистості з багатим духовним світом і неповторним колоритом.

Нині відбувається активний процес дослідження творчості митців, чий імена були безпідставно забуті, визначається їхнє місце в літературі свого часу і в духовній скарбниці сучасності. У цих дослідженнях й оцінці допомагають нам «Історія українського письменства» Сергія Єфремова, «Історія української літератури» Дмитра Чижевського, літературознавчі праці Михайла Грушевського, Григорія Костюка, Михайла Возняка та інших.

Учитель має продумати систему роботи над формуванням національно-патріотичної вихованості учнів упродовж вивчення поетичних, прозових і драматичних творів художньої літератури.

Створена й апробована система роботи з питань патріотичного виховання під час вивчення творів Т.Шевченка, Лесі Українки, В.Барки, У. Самчука, Т. Осьмачки, В. Сосюри, О. Гончара, О.Довженка, П. Загребельного, В. Симоненка, Л. Костенко, В. Стуса та інших письменників передбачає виховання любові до Батьківщини, рідної мови, історії та культури, почуття національної самосвідомості, господаря власної землі, повагу до славних синів і дочок України, шанобливе ставлення до культур усіх народів світу, відповідальність кожного за долю нації.

В основу системи патріотичного виховання на уроках української літератури потрібно покласти правдиве слово про свій народ, його споконвічне прагнення розбудувувати Українську державу. Творчі зусилля кожного вчителя мають бути спрямовані на те, щоб підвищити виховний рівень сучасного уроку та його творчий потенціал, створити оптимальні можливості для розвитку самостійного творчого мислення учнів, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування патріотичних почуттів під час вивчення літератури.

Тому національно-патріотичне виховання на уроках літератури має здійснюватися на основі проблемного вивчення художніх текстів, де є активна чи пасивна позиція героїв у ставленні до проблем національного відродження; їхньої системності, де домінантою є настанови до національного відродження. Якісна зміна у викладанні української літератури сприятиме становленню і розвитку насамперед національно свідомої особистості, бо в почуттях і характерах учнівської молоді домінуватиме не космополітизм, а український патріотизм, бажання жити і працювати задля розквіту Української держави.

Однією із центральних проблем у творчості вітчизняних письменників є збереження національних культурних цінностей. Образи рідного слова, (О.Олесь «О слово рідне...»), собору (О.Гончар «Собор»), червоної калини (В.Стус «Ярій, душе»), які символізують духовні набутки народу, порівняння мови з хлібом (Л.Костенко «Біль єдиної зброї»), що підносить національно-мовну проблему до рівня найвищих життєвих проблем, протиставляється картинам нищення культурних надбань українців, у відтворенні яких головну роль відіграють образи з негативним емоційним зарядом: Мина Мазайло, його дружина і дочка, тьотя Мотя (М.Куліш «Мина Мазайло»), Володька Лобода (О.Гончар «Собор»), біла стужа, чорні води (В.Стус «Ярій, душе...»). Ці образи уособлюють тих, хто втілює в життя антинаціональну політику або є прикладом духовної аморфності. Про таке психологічне явище, як розбрат між різними частинами українського народу, нехтування загальнолюдськими та народними морально-етичними нормами, що значно знижувало шанси національного відродження України, говоримо при вивченні оповідання М.Хвильового «Мати», роману Ю.Яновського «Вершники» (новела «Подвійне коло»), вірша В. Стуса «За літописом Самовидця». Засобами літератури повинні формуватися складники патріотичної вихованості, які ґрунтуються на життєвих стереотипах українського народу і узгоджуються з народними уявленнями про високі виміри морального, етичного, духовного, гуманістичного, відображають національний менталітет. Щоб художні твори посіли належне місце у формуванні складників вихованості патріотичних почуттів в учнів, на уроках української літератури необхідно моделювати ситуації, які сприятимуть розумінню учнями суспільно-політичних явищ, змальованих автором у творі, проводити аналогії із сучасністю; через мистецтво слова пробуджувати національну свідомість.

Зарубіжна література

У програмі із зарубіжної літератури збережено її європейський та український вектори. Це чітко прослідковується в її культурологічній, компаративній ліній.

Одним із завдань зарубіжної літератури виховання любові до української мови і літератури як органічної частки світової культури, прагнення до збереження рідної мови національних традицій і цінностей.

Під час читання творів зарубіжних поетів в українських перекладах необхідно звертати увагу учнів на майстерність художніх перекладів, барви

української мови, розповідаючи про національні традиції, образи, звичаї українського народу, що знайшли відбиток у творах, наприклад: повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом» чи повісті В.Короленка «Сліпий музикант».

Крім того, важливо акцентувати увагу на ролі України в житті і творчості митців зарубіжної літератури: А.Чехова, В.Короленка, А.Міцкевича, М.Булгакова, Шолом-Алейхема, О. Бальзака, Дж.Олдріджа тощо. Вчитель має показати учням особливості втілення української теми в їхніх творах. Інформувати про літературні музеї України та інших країн, здобутки українських письменників та перекладачів творів зарубіжних авторів, багатство української мови й літератури на тлі світової культури. При цьому ефективною буде дослідницька робота учнів, використання методу проектів.

Це сприятиме національній самоідентифікації учнів, усвідомленню ними національних цінностей та необхідності їх збереження в умовах глобалізації світу.

Іноземні мови

Комунікативна спрямованість іноземних мов надає вчителю широкі можливості у вихованні громадянської позиції, патріотизму, високих моральних якостей особистості. На особистісному рівні патріотизм виступає як важлива стійка характеристика людини, що виражається в її світогляді, моральних ідеалах, нормах поведінки. Розвиток патріотичних якостей учня засобами іноземної мови враховує особливості вікового періоду і передбачає різні його етапи.

Початкова школа. Патріотизм зароджується разом із формуванням родинних почуттів до своєї сім'ї; матері, батька, бабусі, дідуся, родичів.

Провідною темою у вивченні іноземної мови у початковій школі є, безумовно, тема «Сім'я», упродовж якої учні розповідають про своїх найближчих людей і родинне коло. Під час вивчення матеріалу з теми «Свята і традиції», молодших школярів слід ознайомити з елементами культури країни, мова якої вивчається. Знання, які учні отримують на уроках іноземної мови мають подаватися через призму знань, сформованих в процесі оволодіння рідною культурою. Тому, знайомлячись із святковими традиціями зарубіжних ровесників, необхідно обговорити сімейні традиції, традиції святкування у власній родині та у дитячому колективі, в якому перебувають діти.

При вивченні теми «Помешкання» (4 клас) – звернути увагу учнів на будинки в українському стилі сільської місцевості, що викликає почуття трепетної поваги до домівок батьків і дідів. При вивченні теми «Погода» учням можна дати завдання намалювати карту України і порівняти погоду з мовою країни, яка вивчається.

Основна школа. Це час для виховання любові до своєї малої батьківщини – села, міста, учнівського колективу, місцевих традицій, до історії.

В основній школі учні досягають такого рівня володіння мовою, при якому стає можливим діалог із зарубіжними ровесниками засобами інтернету чи проектною

діяльності, в ході яких відбувається самоідентифікація маленького українця. Матеріал навчально-методичного забезпечення сприяє розумінню важливості розвитку уміння співпрацювати і контактувати із представниками інших країн. В основній школі відбувається формування навичок та умінь школярів розповідати про своїх друзів, рідне місто, село, країну, національні свята, столицю своєї Батьківщини, надавати інформацію про основні пам'ятки культури, особливості вітчизняної шкільної освіти тощо. Широко застосовуються драматизації, пошуково-ігрові завдання, вікторини, конкурси тощо.

Для учнів середньої школи завдання стають складнішими і відповіді на питання, вимагають певної аргументації. Тому при вивченні теми «Подорож» учням можна запропонувати екскурсії у фортецю Хотин, Подорож у Карпати. При вивченні теми «Україна» учні повинні презентувати столицю з метою заохотити іноземних туристів приїхати у Київ. У цьому ж розділі учні вивчають матеріал про Україну та її історичні і пам'ятні місця, описують світлини мальовничих куточків нашої Батьківщини. Виховують почуття патріотизму і матеріали про народні свята (Різдво в Україні, колядки, щедрівки, фото з державною символікою під час святкування Дня Незалежності 24 серпня).

У 6-му класі слід звернути увагу на розповіді про відомих сучасних українських співаків (Руслана, Олег Скрипка, Славко Вакарчук); на особливості відпочинку у Карпатах і на Півдні України; на тему місто: Київ, вулиця Грушевського, Європейська площа, Володимирська Гірка, легенда про заснування м. Києва, карта столиці України.

У 7 класі варто більш широко висвітлити теми: «Подорож»: діалоги про Україну; «Дозвілля»; «Туризм» додати тексти про переваги зеленого туризму у регіоні Карпат додати текст про національні парки України;

У 8 класі у темі «Місто»: учням варто запропонувати розповідь про 7 чудес України та проаналізувати фото Кам'янець-Подільського чи фортеці Хотин; розповісти про народні звичаї та традиції, характерні для певного регіону; бажано організувати дискусійний клуб на тему «що ви можете запропонувати місцевій владі, щоб відродити древні традиції наших предків, символи України».

Старша школа. Це час на формування власне патріотизму, виховання любові до України як своєї Батьківщини. Розвиток уміння презентувати свою країну у світі, культуру і побут свого народу, святкові обряди і культурні цінності, національні особливості та реалії життя в спілкуванні із зарубіжними ровесниками та гостями набуваються засобами активізації отриманих у попередні роки навичок та умінь за допомогою рольових ігор, творчих проєктів, організації молодіжних конференцій, змагань, культурних заходів і т.п. У навчально-методичному забезпеченні з іноземної мови для цього етапу є чимало культуро-країнознавчого матеріалу та завдань, що передбачають використання інтерактивних технологій, націлених на практичне застосування українознавчої інформації, на проведення соціокультурних паралелей, на виховання відчуття себе майбутніми громадянами своєї країни, рівноправними

партнерами інших європейських країн, покликаних розвивати свою Батьківщину і збагачувати скарбницю світової цивілізації.

Мови і літератури національних меншин

На сучасному етапі становлення української державності побудова нового громадянського суспільства та його інтеграція в європейське і світове співтовариство є пріоритетними завданнями України. Становлення українського народу як єдиної політичної нації має стати об'єднуючою ідеєю формування сучасної багатонаціональної полікультурної держави, в якій тісно переплетені культури багатьох народів, їх мови, традиції та звичаї.

Життєві реалії акцентують увагу на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя національних меншин України, на загальнолюдських цінностях, що виховують у суспільстві толерантність, повагу до інших поглядів, культур, релігій, уміння спілкуватися й адаптуватися в полікультурному середовищі. Саме тому сьогодні набувають особливої гостроти та надзвичайної важливості питання надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, мови, культури, формування власної національної гідності. І через пізнання власної історико-культурної спадщини – здатність пізнати глибинність взаємозв'язків кожного з них з українською нацією, її державою, переконатися, що саме українська незалежна, суверенна держава охороняє національні права всіх її громадян.

Сучасна освіта потребує зростання ролі вчителя мови та літератури як посередника між культурами різних етносів, які населяють Україну, його активній участі у формуванні культури міжнаціонального спілкування та розвитку національної самосвідомості, у відродженні принципів патріотичного виховання.

Патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами — патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі; і особистості, яка своєю діяльністю, любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб розвиток особистості та становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Особливістю вивчення мов і літератур національних меншин України має стати велика увага вихованню патріотизму, критеріями якого є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист; у визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими.

У цьому сенсі мови і літератури національних меншин як навчальні предмети мають надзвичайно високу цінність у прищепленні почуття любові до державної та рідної мов, осмислення загальнолюдських цінностей, виховання особистості з високим почуттям патріотизму.

Для досягнення цих цілей при вивченні мов національних меншин можна використовувати такий розділ у навчальних програмах, як «Загальні відомості про мову» та в якості дидактичних матеріалів вправи та завдання, в основу яких покладаються тексти, які відповідно до нової Концепції... мають бути спрямовані на повагу до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України); до прав людини; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; до рівності усіх перед законом; готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України, а також виховання любові до державної та рідної мов, що є одним із проявів патріотизму.

Робота над формуванням патріотизму проводиться у кожному класі, однак обсяг роботи має бути різним та залежатиме від загальної підготовки учнів, специфіки програмного матеріалу з мови та міжпредметних її зв'язків з іншими шкільними предметами. Так, якщо на першому уроці в 5 класі ми говоримо про мову як найважливіший засіб спілкування, про те, як з'явилася мова, які умови цьому сприяли, то в 9 класі ця розмова має бути щодо ролі тієї чи іншої мови (політичної, наукової, культурно-історичної, лінгвістичної).

Виховання громадянськості й патріотизму виявляється через любов до своєї країни, відданість їй, в усвідомленому бажанні та готовності стати на захист Вітчизни за прикладом своїх предків. Гарною підмогою в цьому є правильний підбір дидактичного матеріалу. У процесі проведення навчальних диктантів, переказів можна запропонувати учням визначити основну думку тексту, акцентувати увагу на тих думках, почуттях, які формують патріотизм і громадянськість.

Велике виховне значення мають прислів'я, які можна використовувати при вивченні різних тем у процесі всього навчання мовам, наприклад: «Тире між підметом і присудком», «Прикметники повні і короткі», «Ступені порівняння прикметників» та інше.

Любов до своєї Батьківщини виявляється і в дотриманні норм усної та письмової мови, а також у загальній культурі, одним з аспектів якої є мовна культура особистості - дотримання етичних і комунікативних норм. На розвиток навичок культури спілкування необхідно використовувати спеціальні вправи, вміщені у всіх розділах підручників з мов національних меншин, або розробляти відповідні завдання.

Любов до рідної природи - один із проявів любові до Батьківщини, і виховання його багато в чому залежить від вчителя, тому що саме він знайомить дітей з поетичним образом Батьківщини. Виховуючи у дітей любов до природи, ми маємо звертатися до текстів письменників, поетів, які створили або створюють незабутні картини рідних лісів, полів, морів і гір. У вправах підручників багато текстів - описів природи класиків літератури, систематична

робота з такими зразками дозволяє перейти до складання власних творів на різні теми, наприклад: «Улюблений куточок природи», «Моє рідне місто», «Вулиця мого дитинства» та ін

Велике виховне значення має робота зі словниками. Учні можуть виконувати самі різні завдання, наприклад: Прочитайте в «Шкільному тлумачному словнику» і «Словнику іноземних слів» словникові статті, присвячені слова «патріот, патріотизм»; напишіть роздум на тему «Що значить - бути патріотом»; прочитайте в словнику словникові статті, присвячені словам "батьківщина", "герой", "героїзм", "відвага", "доблесть", "мужність" тощо.

Шкільний курс літератури в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин займає особливе місце в навчально-виховному процесі як одне з найбагатших джерел духовних, морально-естетичних, етичних і культурно-історичних цінностей.

Враховуючи, що інтегровані курси «Література» вивчаються паралельно з українською літературою, особлива увага під час навчання має бути приділена взаємодії різних культур. Тому доцільно у доступній для учнів формі розкривати контактні, типологічні та генетичні міжлітературні зв'язки, виявляти роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів.

Література будь-якого народу містить багатющий матеріал для виховання в душі дружби, взаєморозуміння, працьовитості, патріотизму.

Цій меті служать прислів'я, приказки, загадки, пісні, билини, в яких особливо знаходять відображення народних ідеалів - патріотизму, розуму, винахідливості.

Під час розгляду програмових творів слід підкреслювати також взаємозв'язки літератури з іншими видами мистецтв, зважаючи, що літературний текст як факт мистецтва відображає ознаки конкретної культурної епохи, її філософські концепції. Формуванню патріотичних якостей особистості може сприяти виконання на уроках таких творчих завдань: намалювати ілюстрацію до історичної події, скласти кросворд, озвучити діалог історичних діячів, дати характеристику історичного героя, усне малювання, використання музичних фрагментів, елементів театралізації, що дозволить створити особливий емоційний настрій уроку.

Великі можливості належать використанню проблемного методу вивчення літератури, що має базуватися на основі взаємодії, діалогу, в ході якого учні вчаться критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, виказувати особистісні думки, приймати рішення, брати участь в дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Такий метод призводить до того, що учні з зацікавленістю опановують навички спілкування, які дозволяють їм в майбутньому аргументовано відстоювати свою точку зору та вміти погоджуватися з переконливими доказами інших. Цей підхід стимулює активну діяльність учнів у процесі навчального заняття, змушує їх робити свідомий вибір у визначенні своєї громадянської позиції.

Особливе місце на уроках літератури має займати робота з історичними літературними документами, на яких учні вчать порівнювати, зіставляти, аналізувати. Така робота навчить самостійно здобувати знання, на основі яких формуються певні переконання та особистісна система цінностей.

Підготовлене виразне читання, подальший аналіз і осмислене читання напам'ять віршів про Батьківщину, рідний край, природу дають можливість навчитися відчувати душевний настрій поета через його опис картин природи і передати своє сприйняття і ставлення до навколишнього світу.

Вивчення літературних творів на тлі широкого культурологічного контексту сприятиме осмисленню фундаментальних цінностей культури та формуванню патріотичних якостей нашої молоді.

Історія

Як писав Олександр Довженко: «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців». І такий народ завжди будуть зневажати й поневолювати. Українська держава зможе розвиватися лише знаючи своє минуле, і пам'ятати, що саме історична свідомість є вищою духовною цінністю будь-якої нації.

У духовному і політичному житті кожного народу є події й роки, які назавжди входять в його історію, свідомість, визначають характер буття, місце і роль у світових цивілізаційних процесах. В історії України чимало подій, що перед усім світом засвідчили прагнення українського народу до вільного, щасливого, заможного життя. Як свідчить історія, із тисяч народів і народностей світу лише 200 виростили в нації – створили свої держави й домоглися визнання світової спільноти, серед них – Україна.

На уроках історії закладаються підвалини історичних уявлень майбутніх громадян про давнє минуле власне українського народу, його мови, культури, ментальних рис характеру, державно-політичного життя, як невід'ємної складової формування європейської цивілізації. Тут учні мають отримати базові наукові знання, що слугуватимуть фундаментом формування їх історичної свідомості, патріотизму. Український патріотизм – явище, яке відображає все незаперечно цінне в історії української державності, визнає природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації, народу аж до створення своєї державності.

Під час уроків історії вчитель має донести до учнів ідею української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства й нації в цілому. Історія Русь-України, Литовсько-Руська держава, Запорозька Січ, Гетьманщина, УНР, ЗУНР - яскравий приклад тривалих державницьких традицій України. Висвітлюючи теми, пов'язані з відновленням історичної пам'яті про них, особливого наголосу потребують порівняльно-історичні відомості про переривання державності в інших європейських країнах, які на сьогодні є потужними європейськими націями, а також на історичні обставини, які призводять до переривання державності. Система патріотичного виховання

передбачає формування історичної свідомості молодого покоління українців, що базується на вивченні історії боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, особливо у XX-XXI століттях. Існування України сьогодні – це результат тисячолітньої боротьби українського народу за право мати свою національну державу, яка повинна стати запорукою успішного культурного і політичного розвитку суспільства.

Вивчаючи славні сторінки історії варто звертати увагу на те велике і світле, яке підносить наш народ до вершин цивілізації, визначає його заслуги перед людством. Адже українці - єдина в світі козацька нація. Козацтво було дисциплінованою організацією самого українського народу, споконвічною формою його самоорганізації і самозахисту в лихоліття на засадах стародавнього звичаю – Волі. У козацькі часи нашому народові були притаманними високий рівень шляхетності, моральності, духовності, доблесті і звитяги, знання і бездоганне дотримання національних традицій і звичаїв. А Запорозька Січ була і залишається нині синонімом свободи, незалежності, людської й національної гідності.

У старших класах необхідно акцентувати увагу на патріотизмі і моральності діячів визвольного руху, показати витoki цього патріотизму. Так символом патріотизму і жертвовності у боротьбі за незалежну Україну став подвиг героїв Крут, боротьба за волю України повстанців Холодного Яру, діяльність Української Повстанської Армії, спротив дисидентів тоталітарній системі тощо. Ці та інші теми є надзвичайно емоційними, хвилюючими і дають невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави. Проголошення Акту незалежності України відкрило нову сторінку в історії України.

Історія України – це не тільки події, а й історичні постаті. На прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Орлика; всього українського народу та його видатних представників – Т.Шевченка, В.Винниченка, М.Міхновського, М.Грушевського, С.Петлюри, С.Бандери та багатьох інших, вчитель має продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

На всіх етапах становлення український народ демонстрував високий національний дух і прагнення жити вільно і незалежно, у мирі та злагоді з іншими народами.

Особливими мають стати уроки, присвячені революційним змінам, що відбулись у листопаді 2013 - березні 2014 р.р., що продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації.

Вчитель має довести учням, що завдяки базовим цивілізаційним цінностям вдалося розмежувати світ диктаторських цінностей євразійства і загальнолюдських цінностей Європи.

Події, які пережив народ України упродовж 2013 – 2014 рр. ще раз засвідчили, що проголошена у 1991р. державна незалежність потребує

постійного захисту, глибокого розуміння та оцінки того, що відбувається навколо нас. Саме тому на уроках, присвячених сьогодні, особлива увага приділяється ролі учасникам бойових дій на Сході України та волонтерам.

Вчителі мають ґрунтовно опрацювати терміни «патріотизм», «нація», їх розуміння учнями. Необхідно акцентувати увагу на тому, що патріотизм в нинішній час проявляється не лише в безпосередній борні на Сході із зовнішнім ворогом, не тільки в надзвичайних ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя людини.

На уроках історії відбувається виховання громадянської свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманізму, демократії, добра й справедливості. Вчитель має домогтися усвідомлення учнями спільності інтересів усіх етносів українського народу в розбудові України, формування міжнаціональної толерантності, необхідності розвитку духовної, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо.

При цьому одним із завдань учителя є максимальне використання потенціалу творчих здібностей та обдарувань учнів. Інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, прес-конференції, засідання «круглого столу», тематичні діалоги, ділові ігри та інші інтерактивні форми роботи емоційно збагатять уроки. Рекомендується широко використовувати документи, спогади, кіно- і фотоматеріали, звукозаписи, художні твори, які допоможуть створити на уроках відповідну емоційну атмосферу, підсилить виховний вплив навчального матеріалу.

Математика

Формування в учнів ціннісного ставлення до суспільства, держави та до самої себе, відчуття своєї належності до України, усвідомлення єдності власної долі з долею своєї країни, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції є головною домінантою національно-патріотичного виховання учнів в процесі шкільного навчання, у тому числі, навчання математики. Важливою складовою виховання є прищеплення шанобливого ставлення до Збройних сил України, підготовка до оволодіння військовими професіями, мотивація учнів до військової служби.

Виховання в школярів почуття патріотизму слід здійснювати на уроках математики, віддаючи перевагу окремим аспектам цієї роботи відповідно до вікових особливостей учнів.

Зокрема, у 5-6 класах доцільно надавати пріоритет вихованню в учнів любові до України, її природи, рідного дому, школи, рідної мови, шляхом складання самими учнями (або за допомогою вчителя) і розв'язування задач, в яких мова йде про їх рідний край. Це задачі, що містять історичні дані, відомості про тваринний та рослинний світ регіону, в якому проживають школярі тощо. Під час розв'язування задач доречно пропонувати учням коментувати виконання дій. Це сприятиме розвитку усного мовлення, формуванню у школярів вмінь правильно і грамотно висловлювати свої думки

українською мовою. З цього погляду корисними також будуть такі завдання, як наприклад, «Прочитай», «Сформулуй», «Провідміняй: а) сорок два мільйони; б) двадцять дев'ять тисяч».

У 7-9 класах можливо розширити знання учнів про культуру українського народу за допомогою різних українських орнаментів (вишиванок) в процесі вивчення геометричних перетворень. Бажано звернути увагу учнів на те, що багато орнаментів лише на перший погляд видаються симетричними або утвореними шляхом паралельного перенесення. Насправді ж створення орнаментів людиною є процесом творчим, не завжди підпорядкованим математичним законам (на відміну від машинного орнаментування).

У процесі навчання слід звертати увагу учнів на прізвища українських математиків, на їхній внесок у розвиток математичної науки. Одне з таких прізвищ – М. П. Кравчук, на пам'ятнику якого написано: «Моя любов – Україна і математика». М. П. Кравчук – академік Всеукраїнської Академії Наук, якого 1938 року безпідставно репресували і заслали на Колиму, де він загинув. Суттєву допомогу вчителю нададуть відповідні матеріали, вміщені в українських шкільних підручниках з математики.

Широкі можливості щодо виховання почуття патріотизму створюються при проведенні тематичних позакласних заходів, присвячених українським математикам: математичні вечори, вікторини, конференції, диспути, дискусії чи змагання тощо. На таких заходах можна розповісти учням про життя, діяльність та здобутки видатних українців, запропонувати розв'язати кілька задач, складених ними.

У 10-11 класах серед основних виховних завдань є прищеплення любові до Батьківщини, відданості своєму народу, гордості за його культурні надбання, вболівання за його долю. Важливо продовжити ознайомлення учнів з іменами та біографіями видатних українських математиків. Наприклад, розповісти учням про творця одного з важливіших методів інтегрування – М. Остроградського (народився і похований на Полтавщині).

Учнів основної та старшої школи варто також залучати до проектної діяльності, пов'язаної з вивченням діяльності відомих українських математиків. Наприклад, учням можна запропонувати такі теми для розроблення проєктів: «Премії НАН України імені видатних українських учених», «Пам'ятники українським математикам», «Збірник українських історичних задач» та ін.

Інформатика

Зорієнтованість навчання інформатики на формування готовності учнів до життя і продуктивної діяльності в умовах інформатизованого суспільства майбутнього має визначати не тільки його зміст, а й світоглядну спрямованість. Зважаючи на природну зацікавленість учнів новими інформаційними технологіями, використання яких їм доводиться бачити у повсякденному житті, у засобах масової інформації, кіно - та відеофільмах, реалізація завдань, які поставлено перед курсом, на перший погляд не здається надто важкою. З іншого боку, окрім основних результатів навчання слід обов'язково планувати і

додаткові, а надто – реалізацію виховних впливів як процесу навчання, так і навчального матеріалу.

Виховання національної самосвідомості при навчанні інформатики, як і навчанні інших навчальних предметів природничого та математичного спрямування, може здійснюватись різними шляхами, з використанням різних методів та форм навчально-виховного процесу. Виховні впливи повинні реалізуватись із максимально можливим використанням мимовільної уваги та мимовільного запам'ятовування, бути органічно пов'язані як із змістом навчального предмету, так і з повсякденним життям.

На прикладі досягнень українських вчених при розробці електронної обчислювальної техніки, літакобудування, суднобудування, а також машинобудування учням має бути показано, що на певних історичних етапах вітчизняна наука та індустрія були на найвищих позиціях, на світовому рівні. Тому цілком доцільним для здійснення виховного впливу на учнів при вивченні інформатики є формування емоційного відношення до навчального матеріалу з боку учнів.

Можна визначити такі основні шляхи здійснення виховних впливів при навчанні інформатики.

1. Добір фактичного матеріалу виховної спрямованості, який використовується на уроках. Таким матеріалом можуть бути як історичні факти, що свідчать про пріоритет вітчизняної науки на певних напрямках; так і приклади із повсякденного життя, які використовуються при поясненні певних понять.

2. Персоніфікація досвіду застосування засобів обчислювальної техніки, яка полягає у використанні посилай на відомих учням людей, посилай на знайомі учням із життєвого досвіду (безпосередньо власного, або опосередкованого) ситуації.

3. Формулювання навчальних задач у сюжетній формі, з використанням матеріалів (ситуацій, сюжетів тощо) виховного спрямування.

4. Використання методу проектів із обранням тем, спрямованих на поглиблене вивчення питань, пов'язаних з історією розвитку обчислювальної техніки в Україні, історією, географією, економікою рідного краю, екологією тощо.

Фактичним матеріалом виховного спрямування можуть бути, наприклад, параметри та дати розробки вітчизняної техніки, дані про виробничі галузі України, геополітичні об'єкти. На уроках інформатики можливе використання фактичного матеріалу, спрямованого на патріотичне виховання, не тільки з історії розвитку інформатики в Україні та про внесок вітчизняних учених у розвиток світової науки. Фактичний матеріал з інших галузей науки і техніки, навіть літератури та мистецтва може бути використаний на уроках інформатики. Такий матеріал доцільно використовувати як набори даних, описи реальних об'єктів при вивченні тем, пов'язаних з побудовою моделей, формуванню та аналізу баз даних, роботи з електронними таблицями – практично для кожної з тем шкільного курсу інформатики можна підібрати

відповідне фактичне наповнення, орієнтоване на виховання національної самосвідомості.

Правильне подання фактичного матеріалу полягає у поступовому підведенні учня до висновків, запланованих як цілі навчання (основні та побічні, у т.ч. — виховання національної самосвідомості).

Географія

Шкільна географія відіграє значну роль у вихованні патріотизму підрастаючого покоління. Патріотичне виховання – виховання засобами шкільної географії людини-громадянина, людини-патріота, основними рисами якої є національна самосвідомість, почуття любові до своєї Батьківщини, шанобливе ставлення до народних традицій, звичаїв, обрядів, як ланки, що визначає духовну єдність поколінь, почуття громадянської й соціальної відповідальності, бажання поліпшити умови життя в рідній місцевості. Шляхами реалізації завдань патріотичного виховання в процесі навчання географії мають стати:

1. Відбір змісту навчального матеріалу й посилення його українознавчої спрямованості. Так, характеризуючи окремі території світу, доречно ознайомлювати учнів із внеском українських учених у їх вивчення й освоєння (наприклад, під час вивчення теми «Відкриття й освоєння Африки» в курсі «Географія материків і океанів» учитель може більш докладно зупинитися на дослідженнях території цього материка українським мандрівником і дипломатом Єгором Ковалевським).

2. Реалізація принципу національної спрямованості шкільної географії, який передбачає формування в учнів національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до традицій і звичаїв українського народу щодо шанування й збереження природи краю, підтримання таких важливих рис української нації, як чуйність, працелюбність і милосердя, що має знайти своє вираження в широкому й активному залученні в процес вивчення географії здобутків усної народної творчості (прислів'їв, приказок, прикмет, загадок про природні об'єкти та явища), елементів календарної обрядовості, землеробської культури, використанні народних традицій поведінки в природі, шанобливого ставлення до неї (наприклад, українське народне прислів'я: «Багато снігу — багато хліба»).

3. Максимальне використання виховного потенціалу шкільного краєзнавства. Реалізація цього завдання може відбуватися шляхом практичного вивчення особливостей природи, господарства й населення рідного краю в процесі організації активних форм навчальної діяльності учнів (практичних робіт на місцевості, екскурсій, експедицій, дослідницьких проектів та ін.); конкретизації теоретичних географічних знань прикладами своєї місцевості; орієнтації учнів на досліду, суспільно корисну діяльність у рідному краї за умов її інтеграції з наукою і місцевим виробництвом (наприклад, у темах з географії свого регіону в 8-9 класах та під час вивчення курсів за вибором «Географія рідного краю»).

4. Формування в учнів уявлень про досягнення України в галузі науки, техніки, культури. Цей напрям виховної роботи пропонуємо реалізовувати в процесі знайомства учнів зі значущими результатами діяльності видатних вітчизняних дослідників, державних діячів, представників громадських організацій; висвітлення інноваційних проектів у рамках міжнародного співробітництва. (наприклад, М. Миклухо-Маклая, П. Чубинського, С. Рудницького, А. Синявського, О. Маринича та ін.)

Особливо велика роль у вихованні в учнів патріотизму, гордості за свою Батьківщину, почуттів поваги до інших народів, різних країн належить фізичній і економічній географії. Кожна тема, кожний урок містять політико-виховну інформацію, усвідомлене сприйняття якої учнями сприяє переконаності – кращого місця, ніж рідний дім немає у цілому світі. Патріотичному вихованню сприяє весь процес навчання географії, адже цей предмет має виключно широкі можливості для організації патріотичного виховання.

Зокрема, на уроках у 8-му і 9-му класах під час вивчення матеріалу про природу та господарство України відбувається формування почуття приналежності до великого українського народу, яким ми є; гордості і любові до нашої культури і традицій.

У процесі проведення позакласної роботи (екскурсії, походи, подорожі) юні туристи-краєзнавці продовжують вивчення, й дослідження рідного краю. Вони розширюють свій світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобуті на уроках географії, формують високі моральні якості громадянина України. Тут з'являється ще більша можливість ознайомити дітей з історією Батьківщини, її природними багатствами, народними звичаями, традиціями.

Для реалізації поставлених завдань учителям географії пропонуємо організувати у своїх загальноосвітніх навчальних закладах наступні заходи:

- запровадження нагород для учнів ЗНЗ із числа переможців олімпіад, конкурсів в системі МАН та ін. у номінаціях: кращий знавець географії України та кращий краєзнавець на рівні навчального закладу, населеного пункту або району, області, України; відзнаку назвати ім. П. Чубинського.
- у ЗНЗ здійснити дворічне планування тижня географії з обов'язковими акцентами: на патріотичну складову навчання географії, краєзнавчу складову навчання географії, поширення культури українського народу, поширення культури національних меншин нашої країни у контексті єдності України;
- проведення заходів присвячених вітчизняним географам, економістам, відомим мандрівникам та природодослідникам, як минулого, так і сьогодення;
- посилення роботи з географічного краєзнавства, зокрема, створення краєзнавчої кімнати-музею при школі;
- участь у всеукраїнських історико-етнографічних та еколого-географічних експедиціях, які проводяться в рамках руху учнівської та студентської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу, зокрема «Моя земля – земля моїх батьків»;

-організація екскурсійних подорожей, туристичних походів історичними місцями, музеями (Київ, Запоріжжя, Львів, Одеса, Полтава, Батурін, Канів), тощо.

Вітчизняні вчені-географи, економісти та краєзнавці.

Особливістю впровадження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на уроках географії у 2015-2016 н. р. буде відзначення таких ювілеїв – 115 років від дня народження Володимира Михайловича Кубійовича, українського економ-географа, демографа, енциклопедиста; 150-річчя Михайла Івановича Туган-Барановського, українського економіста, економ-географа, державного діяча.

150-річчя Георгія Миколайовича Висоцького, українського фізико-географа, ґрунтознавця, палеоботаніка;

150-річчя – Софії Русової, педагога, фундатора українського краєзнавства.

У відповідності до цього, необхідно висвітлити ці події під час проведення тижнів географії та економіки, Всеукраїнських конкурсів, олімпіад та в рамках МАН.

Фізика

Головна мета освіти молоді зводиться сьогодні не лише до набуття учнями об'єму знань, умінь і навичок, визначених програмою.

Сьогодні фізику не можна розглядати лише як об'єктивне пізнання природи, яка не взаємодіє з людиною. Учень повинен знати, заради чого пізнається природа, розуміти значення науки в житті суспільства й кожної людини зокрема. Оновлення змісту фізичної освіти слід розглядати як процес формування освітньо-пізнавальних, патріотичних якостей учнів, виховання національної свідомості, поглиблення знань про свій народ, його наукові та культурні традиції. Сучасна загальноосвітня школа має значні резерви щодо результативного формування в особистості системи ціннісних орієнтацій як компоненту її світоглядної позиції.

Фізика має великі виховні можливості українознавчого аспекту. На уроках та в позакласній роботі можна використовувати різні форми й методи для реалізації національно-патріотичного виховання. Найперше, - це на уроці, використовуючи цікаві розповіді про окремі епізоди з життя та діяльності видатних українських учених і винахідників, історичні довідки про відкриття фізичних законів, досягнення вітчизняної науки в різних галузях народного господарства; демонструючи досліди, макети фізичних приладів та установок, які відтворюють видатні фізичні відкриття та винаходи в Україні; демонструючи фото- та відео фрагменти з історії фізики в Україні; використовуючи уривки з творів, казок, прислів'їв, загадок, поезій та їх пояснюючи з фізичної точки зору; демонструючи старовинну техніку, побутові пристрої; складаючи та розв'язуючи задачі з українознавчим змістом.

Україні та українцям є ким і чим пишатися. Педагоги просто зобов'язані ознайомлювати підрастаюче покоління з іменами учених-українців світової слави, щоб молодь усвідомлювала велич українського народу в історії людського існування. Для прикладу згадаємо ХІХ століття яке дало велику низку славних

дослідників науки: Іван Земанчик, Михайло Остроградський, Михайло Авенаріус (заснував у Київському університеті Святого Володимира першу в Україні лабораторію експериментальної фізики). Важливим моментом в історії української науки є діяльність у Львові Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), яке за 45 років свого існування видало більше 120 томів "Записок" та більше сотні інших видань. Членами НТШ у секції математично-природописно-лікарської було обрано у 1899р. 10 вчених, серед яких Петро Огоновський – автор першого підручника з фізики українською мовою (м. Львів). Про високий науковий рівень НТШ свідчить те, що дійсними його членами були М. Планк, А. Йоффе, А. Ейнштейн. Варто розповісти учням про дослідження Іваном Пулюєм природи катодних та х-променів, розробку газорозрядних ламп, досягнення в області теоретичної та практичної електротехніки. Важливим фактором для морального та духовного виховання підростаючого покоління є моменти із біографії І.Пулюя, який був щирим патріотом України.

Свою науковою і технічною діяльністю Іван Пулюй заслужив широке міжнародне визнання. Однак, до недавнього часу залишався майже невідомим в Україні, на рідній Батьківщині, для кращого майбутнього якої невтомно працював поза її межами впродовж усього життя.

Ще одним переконливим моментом патріотичного виховання на уроках фізики є розповідь учням при вивченні розділу фізики в 11 класі "Електромагнітні коливання" про першу практичну реалізацію електронної системи телебачення Борисом Грабовським. Маловідомий автор дуже цікавих винаходів Борис Грабовський (1901-1966 рр.) – син видатного українського поета Павла Грабовського. Він розробив і здійснив на практиці *першу в світі електронну систему телебачення* (патент № 16733). Перша передача на цій основі відбулася в 1928 році. Тим часом за кордоном у 1924 році була випробовувана система механічного телебачення, яка і використовувалася спершу в СРСР. Багато тогочасних "фахівців" вважали проект Грабовського безперспективним, хоч, як бачимо, життя довело протилежне. Йому належить і ряд інших винаходів – *малолітражного гелікоптера, трикрилого планера, окулярів для орієнтування сліпих та апарат для глухонімих*, а також ряд інших.

А яка невтомна подвижницька діяльність українців за кордоном, яка дивовижна їхня доля. "Нашого цвіту - по всьому світу", ще донедавна їх називали зрадниками батьківщини, хоча вони, можливо, є більшими патріотами аніж ті, які з дня в день ходять по рідній землі, дихають своїм повітрям, але не цінують цього.

Одним з таких учених є професор Зенон-Володимир Храпливий, який на Тернопільщині. Він є автором українського гімназійного підручника "Нарис фізики", що було важливою подією в умовах катастрофічної нестачі українських підручників. Паралельно з педагогічною працею Храпливий займається наукою. У короткий час він пише дві праці: "Про від'ємні рівні в теорії Дірака" та "Про власний потенціал електрона у хвильовій механіці", що стали основою його докторської дисертації.

Цікавою особистістю є Іван Фещенко-Чопівський (1884-1952) – учений і педагог, який народився на Житомирщині, блискуче закінчив Київський університет, де залишився працювати. У 1922 р. очолив кафедру металургійного відділу Гірничої академії в Кракові, що стала під його керівництвом науковим центром Європейського рівня. Він надрукував ряд праць, що стосуються в основному матеріалознавства, зокрема фундаментальну монографію “*Металознавство*” у трьох томах, був член-кореспондентом Польської академії наук. На його доробок і сьогодні посилаються автори вагомих публікацій у цій галузі, хоча з того часу технологія металів зробила значний крок уперед. (Таку історичну довідку можна використати при вивченні теми молекулярної фізики: “*Типи кристалів*”, 10 кл.). Професор І. Фещенко-Чопівський до кінця життя залишався вірним обов’язку вченого передавати свої знання молоді і не поривав зв’язків з педагогічною працею. Його ініціатива у створенні та співпраця у *першому технічному українському журналі “Технічні вісті”* – вагомий вклад у збагачення української технічної лексики.

Ще одним українським патріотом, що прославив Україну своїм дивовижним обдаруванням був Микола Пильчиков. Ще навчаючись у Полтавській гімназії, М. Пильчиков захоплено займався експериментами та винаходами у галузі техніки, фізики і хімії. 1876 – студент фізично-хімічного відділення Харківського університету. 1878 – студент-другокурсник М. Пильчиков винайшов *електричний фонавтограф*, на кілька десятиріч випередивши зарубіжних дослідників. З 1881-1887 рр. створює 18 наукових праць, винаходить і будує дев’ять власних фізичних та фізично-хімічних приладів, з-поміж яких *рефрактометр для рідин* здобув визнання в Російській імперії. У той період М. Пильчиков здійснив піонерську, за своїм значенням, роботу: *спеціально дослідив район магнітних аномалій*. У 1894 р. М. Пильчиков працював у Новоросійському університеті. Саме тут перший в Україні і *один із перших в Росії здійснив вдалі експерименти з X-променями*, відкривши низку ще не знаних їхніх властивостей. У 1896 р. публікується відкриття: на основі застосування власного *оптично-гальванічного методу дослідження електролізу* вчений встановив можливість фіксувати зображення різних предметів та об’єктів, нарощування рельєфу на металевих пластинках за допомогою внутрішнього фотоефекту. 1888-1900 рр. – *вперше в Україні здійснив експериментальні й теоретичні дослідження з радіоактивності, ставши одним із піонерів нового напрямку – ядерної фізики*. (Про визначні внески вченого можна наголосити на заняттях з фізики, зокрема: розділи: “*Магнітне поле*”, “*Електричний струм у різних середовищах*”, теми: “*Рентгенівські промені*”, “*Радіоактивність*”, 11 кл.).

Педагоги повинні акцентувати увагу учнів на роль наших українських вчених у розвитку науки, відроджувати забуті імена. Національно-патріотичне виховання молоді, яке є визначальним у формуванні духовних цінностей молоді є, як ніколи, актуальним сьогодні. Адже саме духовність і високий рівень свідомості є основою майбутнього політичного, економічного та культурного розвитку нашої держави. І покликання освітніх закладів полягає у тому, щоб

крім міцних професійних знань забезпечити у молодих людей – завтрашньої еліти країни, також формування духовно багатого та національно свідомого світогляду, усвідомлення себе учасником державотворчих процесів та почуття відповідальності за них.

Біологія, екологія, хімія та природознавство

Національно-патріотичне виховання на уроках біології, екології, хімії та природознавства тісно пов'язано з пізнавальною діяльністю учнів, зміст і методи якої безпосередньо впливають на реалізацію виховних завдань. Природа є потужним фактором виховання поваги й любові до своєї Батьківщини, могутнім засобом виховання в дітей цінностних ставлень, моральних якостей, насамперед національної свідомості.

Одним із напрямків вивчення природи рідного краю є вивчення видового складу рослин, тварин, грибів і лишайників, їх значення. На жаль у підручниках питання біологічної різноманітності зосереджуються переважно на загальних питаннях та екзотичних видах. Розглядаючи теми «Різноманітність рослин», «Гриби» (6 клас), «Різноманітність тварин» (7 клас) необхідно у цікавій і наочній формі познайомити учнів з найпомітнішими видами, поширеними в різних куточках нашої країни, особливу увагу звертаючи на місцеві види флори і фауни.

На уроці вчитель має створювати умови для формування в учнів почуття гордості за свою Батьківщину. Вивчаючи з учнями 11 класу тему «Історичний розвиток органічного світу» розказуємо, що Україна володіє безцінною спадщиною людства – едіакарською біотою. Звертаємо їхню увагу на те, що подільський розріз венду й нижнього палеозою нижче міста Кам'янця-Подільський, в пригірловій частині Смотричу та по Дністру має світове значення. Наголошуємо, що Україна може пишатись тим, що вона входить в п'ятірку країн світу за поширеністю палеонтологічних знахідок докембрію.

Використання краєзнавчого матеріалу у викладанні природничих наук підводить учнів до глибшого розуміння навколишнього середовища і сприяє пробудженню поваги і любові до того місця, де вони народились і виростили.

З метою формуються в учнів почуття любові до природи, рідного краю необхідно включати у навчально-виховний процес пізнавальні тематичні екскурсії в поле, в ліс, на берег озера чи річки, які збагачують духовне життя учнів, стимулюють бажання більше побачити, більше зробити для збереження природного середовища.

Сьогодні позначене небувалим зростанням інтересу до проблем історії свого народу, витоків національної культури. Народні знання є не лише окремим видом допоміжних знань, але й засобом, що сприяє формуванню в

учнів інтересу до національної культури, є передумовою формування їх національної самосвідомості і сприяє засвоєнню знань.

На уроках біології, природознавства доцільно використовувати такі елементи національної культури як народні перекази, легенди, оповіді, загадки, пісні, думи, прислів'я та прикмети про наших супутників – рослин і тварин, які дійшли до нас із сивої давнини.

Зокрема, на уроках природознавства (5 клас Тема «Земля як планета») можна використовувати такі завдання до народних прислів'їв: пояснити сутність явища, про яке згадується у прислів'ях: «Взимку сонце світить, та не гріє» «На новий рік прибавилось дня на заячий скік» (тема «Рухи Землі. Землі. Пори року»); назвати властивості води, які згадуються у прислів'ях «Вода крапля по краплі і камінь довбає» «Вода найде собі дорогу» (тема «Властивості води. Вода розчинник»); пояснити зміст прислів'їв «Без води і не туди, і не сюди», «Що може вродить камінна гора, коли в їй води нема!» тема «Значення води у природі»). Також корисним буде організація народознавчих хвилинок, до яких учні готують народні приказки, прислів'я, прикмети, пов'язані з природними явищами, тваринами і рослинами. Такі народознавчі хвилинки можна організувати у вигляді конкурсів або змагань.

При вивченні в 6 класі теми «Рослини», «Різноманітність рослин» приділити увагу рослинам-символам України – калині, вербі, дубу, тополі, маку, барвінку, чорнобривцю. Ефективним у цьому випадку буде використання проектної діяльності учнів.

Патріотичне виховання передбачає формування в учнів знань, та уявлень про досягнення нашої країни в галузі науки, адже багато видатних вчених прославили Україну. При цьому завжди необхідно підкреслювати їхню приналежність до України, звертати увагу на внесок української науки в розвиток світової біологічної, хімічної науки.

Розповідаючи про досягнення медицини під час вивчення біології людини, ознайомлюємо учнів із життям і діяльністю М. Амосова, О. Богомольця.

Микола Амосов у 2008 році був визнаний другим після Ярослава Мудрого великим українцем за результатами опитування громадської думки «Великі українці». М. Амосов – автор понад 400 наукових робіт, включаючи 19 монографій. Ряд монографій перевидано в США, Японії, Німеччині, Болгарії. Він сам зробив близько 7 тисяч складних операцій, завдячуючи яким спас життя людям. У створеному ним інституті підготовлено 40 докторів і понад 150 кандидатів наук, багато хто з них очолює великі наукові центри. Микола Михайлович широко відомий як письменник. Його повісті «Думки та серце», «Записки з майбутнього», «ППГ-2266», «Книга про щастя та нещастя» неодноразово видавалися у нас в країні та за кордоном.

Олександр Богомолець народився 24 травня 1881 року в Києві. Крупним і неоднозначним досягненням ученого став розроблений ним метод дії на сполучну тканину антиретрикулярною цитотоксичною сироваткою (АЦС або сироватка Богомольця). Цю сироватку Богомолець ретельно розробляв і прагнув знайти їй широке застосування в боротьбі із старінням, а також для лікування самих різних захворювань. Безумовно, в багато чому він переоцінив значення АЦС. Але ніколи не можна забувати, що в роки Другої світової війни АЦС по суті була єдиним вітчизняним засобом, що застосовувалася для прискорення процесів зрощення переломів і загоєння пошкоджених м'яких тканин. Не підлягає підрахунку число життів поранених бійців, врятованих за допомогою цієї сироватки. Крім того, він проявив себе і людиною великої цивільної мужності. Так, в роки масових репресій по його проханнях і під запропоноване ним особисте доручення були звільнені з місць ув'язнення ряд крупних учених.

У рамках проектної діяльності учням можна запропонувати теми проектів, в яких необхідно відобразити не тільки наукові досягнення, а й особистісні якості, улюблені заняття та інтереси учених. Старшокласникам можна запропонувати написати есе на тему «Чому можна навчитись у ... (того чи іншого вченого)». Такі завдання дозволять учням більш глибоко осмислити біографію ученого, вибрати цінності якості особистості та висловити власні міркування щодо співвідношення заслуг учених та їхніх морально-етичних якостей. При цьому в учнів виникає почуття гордості за свою країну та її співвітчизників. Разом з тим для формування почуття патріотизму необхідно у навчання включати відомості про сучасні досягнення українців у різних галузях науки, викликаючи тим самим гордість за геніїв свого народу та націю в цілому.

До прикладу, при вивченні органічної хімії ознайомлюємо учнів з видатним досягнення українських хіміків. Поняття про хімічний зв'язок добре знайоме всім з курсу хімії. Воно настільки фундаментально опрацьовано, що будь-яка інформація, яка змінює наші уявлення про хімічне зв'язування, є сенсацією. Співробітники кафедри органічної хімії і технології органічних речовин хіміко-технологічного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» у співпраці з університетами Гісена (Німеччина) та Стенфорда (США) кинули виклик природі. Використовуючи як вихідні сполуки так звані діамондоїди (вуглеводні нанометрових розмірів, що відтворюють фрагменти структури природного алмазу і добуваються з нафти), вони синтезували молекули, які містять аномально подовжені зв'язки. Вперше у світі експериментально встановлено, що слабкі Ван-дер-Ваальсові сили можуть мати вирішальний вплив на стабілізацію індивідуальних молекул. Це відкриває перспективи створення матеріалу, який буде знаходитися на межі між індивідуальною молекулою і наноматеріалом. Одержані результати виявились настільки важливими, що

були опубліковані у найбільш авторитетному науковому журналі Nature (2011, т. 477 с.308-311).

Фізична культура

Національно-патріотичне виховання включає в себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, охоплює своїм впливом усі покоління, пронизує всі сторони життя: соціально-економічну, політичну, духовну, спирається на освіту, культуру, науку, спорт, історію, право.

Оскільки, навчальна програма з фізичної культури для учнів загальноосвітніх навчальних закладів побудована за модульною системою і складається з двох інваріантних (обов'язкових) модулів: теоретико-методичні знання і загальна фізична підготовка та варіативні модулі, то, практично, кожен вид спорту представлений у вигляді варіативного модуля.

Реалізація Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді відбувається на уроках з фізичної культури під час вивчення інваріантного модуля «Теоретико-методичні знання» у таких темах, як відродження Олімпійських ігор сучасності, основні цінності олімпізму, визначні спортивні досягнення олімпійців, Олімпійська Україна, Параолімпійський рух на сучасному етапі, олімпійська філософія та здоровий спосіб життя тощо.

Під час вивчення варіативних модулів учні ознайомлюються з історією виникнення та розвитку видів спорту, відомими українськими спортсменами та їх досягненнями на міжнародній арені, характеристикою видів спорту на сучасному етапі тощо.

Одним із виховних завдань Концепції є військово-патріотичне виховання молоді, спрямоване на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування готовності до служби в армії, задоволення інтересів підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни; мотивацію молоді до військової служби.

Інваріантний модуль «Загальна фізична підготовка» та розділи варіативних модулів «Спеціальна фізична підготовка» спрямовані на вдосконалення фізичної форми учнів, їх функціональної готовності.

Задля реалізації поставленого завдання бажано впроваджувати такі варіативні модулі як «Хортинг», «Професійно-прикладна фізична підготовка».

Основною метою варіативного модуля «Хортинг» є: зміцнення здоров'я та всебічна фізична підготовка учнів, виховання морально-етичних якостей особистості та патріотичне виховання учнів на оздоровчих та культурних традиціях українського народу, формування постави, розвиток якостей швидкості, спритності й координації рухів, вивчення спеціальних підготовчих вправ хортингу, вивчення основних стійок і технік, методів переміщення в стійках і виконання початкових форм (комплексів) хортингу тощо. Упродовж усього навчально-оздоровчого процесу вчитель має постійно проводити виховні заходи, бесіди з учнями, у яких необхідно постійно звертати увагу на те, що хортинг започатковано на культурних традиціях українського народу.

Варіативний модуль «Професійно-прикладна фізична підготовка» спрямовано на підтримку та розвиток основних професійно-прикладних фізичних та психологічних якостей, формування прикладних умінь та рухових навичок, підвищення функціональної стійкості організму учнів до умов обраної професійної діяльності. Також у цей модуль включені теоретичні відомості з питань патріотичного виховання школярів у процесі професійно-прикладної фізичної підготовки.

Застосуванні на уроках рухливих та народних ігор, розваг, естафет, козацьких забав, спортивних ігор за спрощеними правилами сприяють вихованню патріотичних почуттів, моральних та фізичних якостей, формують свідомого громадянина України.

Трудове навчання

Шкільний предмет трудове навчання (технології) має значні можливості у вихованні в учнів національно-патріотичних почуттів. Досвід роботи учителів та результати науково-методичних досліджень у цьому напрямку, дозволяють стверджувати, що значний потенціал у розв'язанні цього завдання полягає у прилученні учнів до національної культури саме у процесі трудового навчання.

Дієвим підґрунтям для такої виховної роботи можна вважати процес формування в учнів конкретного практичного досвіду з виготовлення предметів і речей, які у своєму змісті пов'язані з народною культурою українців, а саме – виготовлення декоративно-ужиткових і ремісничих виробів, які були характерними для побуту українців, а деякі з них криють у своїх формах і техніках оздоблення й інші сторінки нашої історії. Досить часто мистецькі речі, які учні можуть виготовити власноруч, мають таке оформлення і техніку виконання, які обумовлені історією українського народу – від дерев'яних речей оздоблених різьбленням до елементів народного одягу, що містять у своєму оформленні національно-патріотичну символіку.

Декоративно-ужиткове мистецтво й сьогодні охоплює широке коло предметів із різних сфер людської діяльності. Саме прояви національної культури завжди супроводжують життя кожної людини, і для кого більшою, для кого – меншою мірою, але вони є тим духовним середовищем, у якому формуються світогляд, естетичні ідеали, моральні й трудові цінності та національні почуття особистості.

Сприятливі умови для цього створює варіативна частина навчальної програми з трудового навчання, коли учні спільно з учителем можуть обрати певний модуль, який пов'язаний з традиційними народними ремеслами, і це може бути: «Художня обробка деревини», «Технологія виготовлення народної ляльки», «Художнє випалювання» тощо.

На уроках трудового навчання, коли учні вивчають певний навчальний модуль з декоративно-ужиткового мистецтва існують загальнодоступні (у методичному розумінні цього слова) способи прилучення учнів до надбань української культури, і тут можна вказати на два основних, як-от: повідомлення учням різноманітних відомостей про народні культурні традиції, що склались в

українців та організація додаткових позаурочних занять і заходів для більш тісного ознайомлення учнів з елементами етнокультури.

Введення культурологічних відомостей в організаційну структуру занять на уроках трудового навчання може відбуватись безпосередньо, коли відбувається вивчення певного народного ремесла чи декоративно-ужиткового або художнього виду мистецтва.

Під час виготовлення учнями декоративних чи декоративно-ужиткових виробів важливе місце, крім суто технічної сторони, має й мистецька сторона цієї справи, яка полягає насамперед у визначенні художньої ідеї твору, в основу якого покладено той образ, який виникає в уяві дитини, тих думок і почуттів, які вона хоче передати оточуючим. У змісті діючої програми з трудового навчання передбачено вивчення таких тем і розділів, що обумовлюють виховний вплив учителя через повідомлення учням таких теоретичних відомостей, які розкривають різні сторінки нашої історії, формують в учнів загальне уявлення про моральну й духовну культуру українського народу тощо. Тому учитель має нагоду впливати на почуття дитини, а через добір певних культурологічних відомостей, виховувати патріотичні та національні почуття школярів. Виготовлення виробів, наприклад технікою аплікації соломкою, вишиванням, може передбачати створення таких художніх композицій, які відображають історію українського народу, його визвольний рух і звитягу сучасних захисників рідного краю тощо.

Значна кількість вчителів на уроках трудового навчання планують такі вироби для виготовлення, які можуть бути передані нашим воїнам, які обороняють нашу країну на сході. Зокрема це: різноманітні за конструкцією та різні за складністю виготовлення «пічки», «якорі» для пошуку розтяжок, маскувальні сітки, сумки для аптечок, рукавиці, сувеніри з патріотичною символікою тощо. Виготовлення саме таких виробів якнайкраще сприяє вихованню в учнів національно-патріотичних почуттів.